

TECHNIKI FILOZOFIA (gr. τεχνικός [technikós] – biegły, oparty na określonych zasadach; τέχνη [techné] – umiejętność, sztuka) – dyscyplina filozoficzna badająca naturę techniki, jej wpływ na życie człowieka i społeczeństwa oraz na szeroko rozumianą przyrodę.

Problematyka pojawiła się w czasach wytwarzania pierwszych narzędzi, choć jako samodzielna dyscyplina f. t. powstała w XX w. W 1958 założono Society for the History of Technology, a w 1976 Society for the Philosophy of Technology. Wydawane są czasopisma poświęcone f. t., m.in.: „Technology and Culture”, „Techné. Research in Philosophy and Technology”.

DZIEJE NAZWY. Kluczowy dla f. t. termin „technika” wywodzi się z gr. słowa τέχνη [techné] (sztuka, umiejętność, z zawstwo, zręczność). W języku ang. używany jest termin „technology”, pochodzący od indoeuropejskiego słowa „teks” (tkanie, budowanie). W Grecji słowo τέκτων [tekton] odnosiło się do stolarza czy budowniczego, a τέχνη do sztuki, rzemiosła czy umiejętności. Technologia w języku pol. rozumiana jest jako dziedzina wiedzy zajmująca się zagadnieniami przetwarzania surowców i wytwarzania wyrobów lub sposób przetwarzania surowców i energii oraz wytwarzania czegoś. Tak rozumiana technologia zachowuje ściślejszy niż technika (zwł. w znaczeniu wytworu) związek z gr. τέχνη. F. t. obejmuje refleksję zarówno nad techniką, jak i nad technologią.

Jako desygnaty terminu „technika” przyjmowane są: a) umiejętność, przejawiająca się w działaniu technicznym. Koniecznym elementem tej umiejętności jest myślenie praktyczne, które dotyczy doboru środków do zadanych celów; b) typ wiedzy wskazującej reguły skutecznego i ekonomicznego dochodzenia do celu w konkretnej dziedzinie; c) wytwór rozumiany jako artefakt. Przy tym rozumieniu, technika jako wytwór człowieka jest przeciwstawiana naturze jako czemuś niezależnemu od człowieka. Technika jako wytwór może być rozumiana w sensie dystrybutywnym (poszczególne artefakty i relacje między nimi) i w sensie kolektywnym (pewna całość). Ze względu na złożoność zagadnień techniki, definiuje się ją w zależności od dyscypliny i ujmowanego aspektu.

HISTORIA PROBLEMATYKI. Platon w *Państwie* postrzegał τέχνη jako podstawę właściwego rządzenia filozofa w państwie. Arystoteles w *Etyce nikomachejskiej* opisał τέχνη jako jeden z czterech rodzajów wiedzy o świecie. Stoicy

twierdzili, że cnota jest rodzajem $\tau\acute{\epsilon}\chi\upsilon\eta$ opartym na właściwym rozumieniu świata. Roger Bacon i F. Bacon widzieli w technice źródło rozwiązania problemów człowieka, ulepszenia życia i ujarznienia przyrody. W reformacji (zwł. w kalwinizmie i purytanizmie) technika uzyskała wymiar eschatologiczny: była traktowana jako dar Boży, służący transformacji ziemi w utracony Eden. Do czasów romantyzmu zasadniczo nie prowadzono krytycznych analiz techniki – nie tylko z powodu wskazanych względów religijnych, ale także ze względu na to, że jako umiejętność była rozważana w kategorii cnoty lub wady będącej przedmiotem etyki. Jako źródło artefaktów uznana została jedynie za „przedłużenie ręki” człowieka, a przez to za element poetyki i włączona w ramy estetyki.

Wraz z rozwojem miast, dewastacją środowiska w okręgach przemysłowych i zmianą relacji społecznych wywołaną wprowadzeniem urzędzeń na masową skalę, zaczęto dostrzegać negatywne cechy techniki i społeczeństwa na niej opartego, choć krytykę prowadzono raczej w kręgu literatów niż filozofów. K. Marks uznał, że choć technika w rękach kapitalistów umożliwia ciemnienie klasy robotniczej, po zwycięstwie proletariatu ma być podstawą budowy nowego, bezklasowego społeczeństwa.

W XX w. problematyka została podjęta na nowo, ze względu na śmiertelność techniki wykorzystane w obu wojnach światowych (punktem kulminacyjnym było użycie bomby atomowej). M. Scheler twierdził, że techniczna transformacja świata ma przede wszystkim wymiar etyczny, gdyż wartości instrumentalne (skuteczność) zyskują główne miejsce w hierarchii wartości. O. Spengler przestrzegał przed zagrożeniami związanymi z rozwojem techniki przemysłu, w tym także przed udostępnianiem techniki obcym, którzy mogą zwrócić się przeciwko Europie. M. Heidegger uważał, że przez technikę świat zostaje zredukowany do „zasobów” dostępnych wykorzystaniu i manipulacji. W poł. XX w. powstał ruch kontrkultury (counter-culture) przeciwko warunkom życia i strukturom społecznym wywołanym przez rozwój techniki (Th. Roszak). Ze względu na przedmiot krytyki, ruch ten powinien nazywać się kontrtechniczny.

L. Mumford i J. Ellul krytykowali technikę za jej ukierunkowanie na cele ekonomiczne, a nie na rozwój człowieka, oraz za negatywny wpływ na relacje społeczne. Ellul twierdził, że technika rozwija się autonomicznie, dążąc do

przekształcenia wszystkiego w środek-instrument do realizacji celu. Filozofowie ze szkoły frankfurckiej (H. Marcuse, J. Habermas) przedstawiali technikę jako narzędzie polityczne, czynnik legitymizujący panujący porządek społeczny. W latach 60. XX w. podobne problemy w związku z technikami medialnymi podniósł M. McLuhan. Krytykę powstającego społeczeństwa i triumfu techniki nad kulturą podjął N. Postman. Zainteresowanie filozoficznymi aspektami techniki traktowanej zarówno jako element kultury, jak i zbiór artefaktów wciąż rośnie. Do najbardziej znanych przedstawicieli f. t. należą: T. Airaksinen, M. Bunge, J. Baudrillard, A. Borgmann, A. Feenberg, L. Winner, D. Haraway, L. Hickman, D. Ihde, P. Levinson, C. Mitcham, L. Marx, G. Simondon, B. Stiegler. W Polsce f. t. zajmuje się J. Bańka, A. Kiepas, W. Gasparski.

W ramach f. t. wyróżnia się 2 typy podejścia do techniki, które można określić jako technosceptycyzm (ruch luddites) i technoentuzjizm. Zwolennicy pierwszego twierdzą, że technika jest źródłem większej liczby problemów niż korzyści, a ludzkość prawdopodobnie zniszczy się za pomocą techniki. Przedstawiciele drugiego podejścia są w kwestii techniki optymistami i głoszą, że wszystkie problemy, w tym wywołane rozwojem techniki, mogą być rozwiązane za pomocą większej ilości lub nowoczesności technik. Obydwa podejścia do techniki są ogólne i zazwyczaj nie skutkują odrzuceniem poszczególnych technik.

W f. t. obecne są 2 nurty. W nurcie pierwszym f. t. jest dziedziną czysto deskryptywną, co uzasadnia się dwójako: 1) przez odwołanie się do determinizmu technicznego – poglądu głoszącego, że rozwój techniki jest ustalony i przebiega tak samo we wszystkich społeczeństwach. Czynniki polityczne, kulturowe i in. mogą wpłynąć jedynie na jego tempo, ale nie na główny kierunek rozwoju. Sprzeciwianie się postępowi lub hamowanie któregoś z kierunków rozwoju jest nieracjonalne i nieskuteczne; 2) przez odwołanie się do religijnego twierdzenia, że technika – nawet jeśli ludzie czasem niewłaściwie jej używają – jest narzędziem wypełnienia polecenia Boga, aby czynić sobie ziemię poddaną, lub przez odwołanie się do twierdzenia, że technika jest środkiem do osiągnięcia dobrobytu, równości i szczęśliwości. Podejście to uniemożliwia krytyczną analizę decyzji o rozwijaniu lub hamowaniu rozwoju określonych technik czy wprowadzeniu urządzeń do środowiska człowieka.

W nurcie drugim f. t. jest dyscypliną deskryptywno-preskryptywną, podkreślającą konieczność dokonania oceny techniki i świadomego ukierunkowania jej rozwoju, dążącą do wypracowania społecznych mechanizmów kontroli i sterowania rozwojem techniki. Nurt ten głosi indeterminizm techniczny – rozwój techniki nie jest wsobnie zdeterminowany. Szczególną formą indeterminizmu jest konstruktywizm społeczny techniki, głoszący, że jej rozwój zależy od struktury społecznej. Konkretnie artefakty są rezultatem „społecznych negocjacji” stron zainteresowanych ich zaistnieniem. W ramach tego nurtu toczy się spór o tzw. aksjologiczne nasycenie techniki, w którym wyróżnia się 2 typy stanowisk: a) technika jest aksjologicznie neutralna – jest jedynie instrumentem, który może posłużyć do realizacji moralnie dobrych, jak i moralnie złych celów, zależnie od intencji użytkownika; b) technika jest aksjologicznie nasycona co najmniej w tym sensie, że w przypadku wielu nowoczesnych artefaktów trudno oddzielić ich pochodzenie, a faktyczne przeznaczenie od zamierzonego użycia (trudno wykorzystać np. pociski samosterujące do innych celów niż zaprojektowane).

W f. t. można wyróżnić 4 typy obszarów badawczych: 1) metafizyczny – najważniejsze jest pytanie o istotę techniki (M. Heidegger, F. Dessauer) oraz o naturę artefaktów technicznych i urządzeń. Traktowanie artefaktów jako obiektów materialnych zbudowanych na podstawie projektu zakładającego wypełnianie pewnych funkcji okazuje się niewystarczające: czy program komputerowy jest artefaktem technicznym? Czy jest nim „zaprojektowane” genetycznie ziarno? W tym kontekście pojawia się problem demarkacji: artefakt techniczny – inne typy artefaktów oraz artefakt – przedmiot naturalny. Z kolei opisanie natury takich urządzeń jak Internet napotyka na trudności ze względu na ich złożoność (w jego skład wchodzi komputery, programy, techniki przekazywania danych itp.); 2) epistemologiczno-metodologiczny – bada się naturę wiedzy technicznej i projektów, relacje między nauką i techniką, epistemologię poznania technicznego; 3) socjologizujący – bada się relacje między techniką (lub jej konkretnymi postaciami) a strukturami społecznymi, ekonomicznymi, politycznymi, religijnymi i in., ich wzajemne wpływy, a zwł. wpływ techniki na akceptowane w społeczeństwie normy i wartości. Wprowadzanie zarówno technicznych procedur, jak i artefaktów zmienia obraz świata. Przez odwołanie się do techniki, człowiek definiowany jest jako homo faber (przez perspektywę jego

wytworów). Technika może stać się źródłem nowych form społeczeństwa (społeczeństwo technokratyczne, społeczeństwo informacyjne), a także narzucać własną racjonalność instrumentalną na różne sfery rzeczywistości, prowadząc do ich deformacji (J. Habermas) lub wymuszać pojawienie się innych relacji społecznych bądź petryfikować już istniejące (L. Winner); 4) etyczny – bada się moralne konsekwencje rozwoju techniki. Wskazuje się, że rozwój techniczny daje inne możliwości działania i wyznacza warunki podejmowania decyzji, co stwarza nowe problemy etyczne. Konsekwencje podjętych decyzji mają praktycznie nieograniczony czasowo i przestrzennie zasięg. Technika tworzy nowe aktywności (np. programowanie). Funkcjonowanie urządzeń wymaga czy nawet wymusza pewien rodzaj zachowania. Użycie rozmaitych artefaktów powoduje efekty uboczne i wywołuje szkodliwe albo korzystne dla człowieka i przyrody efekty kumulatywne i długoterminowe.

Badacze związani z tradycją kontynentalną (M. Heidegger, H. Jonas) traktują technikę jako określone środowisko życia człowieka, które wymaga nowej etyki. Badacze pracujący w tradycji anglosaskiej (analitycznej) rozwijają analizy poszczególnych typów techniki (zwł. informatyczne, medyczne). Typowe problemy w tym obszarze badawczym to: rozwój techniki a sprawiedliwość społeczna, analizy ryzyka, wpływ rozwoju techniki na rozmaite wartości, np. na wolność, odpowiedzialność, autonomię osoby (L. Winner, K. Shrader-Frechette, D. Johnson). W ten obszar badań włącza się także kwestie związane z moralnym statusem sztucznej inteligencji czy możliwych bytów technologicznych.

Ostatnie 2 obszary badawcze są najpopularniejsze i do ich wyników odwołują się myśliciele proponujący kodeksy dla zawodów związanych z rozwijaniem i wykorzystaniem techniki (inżynierów, informatyków) czy postulaty zmian w prawie ze względu na pojawianie się nowych rodzajów przestępstw (zwł. komputerowych).

F. Dessauer, *Philosophie der Technik*, Bo 1927, 1933; L. Mumford, *Technics and Civilization*, NY 1934 (*Technika a cywilizacja. Historia rozwoju maszyny i jej wpływ na cywilizację*, Wwa 1966); J. Habermas, *Technika i nauka jako „ideologia”*, w: *Czy kryzys socjologii?*, Wwa 1977, 342–395; M. Heidegger, *Pytanie o technikę* (tłum. K. Wolicki), w: tenże, *Budować, mieszkać*,

myśleć, Wwa 1977, 224–256; H. Jonas, *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, F 1979, 1998¹³ (*The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age*, Ch 1984; *Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej*, Kr 1996); M. Bunge, *Treatise on Basic Philosophy*, VII/3/I–II: *Philosophy of Science and Technology*, Dor 1985; *The Social Construction of Technological Systems*, C (Mass.) 1987; N. Postman, *Technopoly. The Surrender of Culture to Technology*, NY 1992 (*Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, Wwa 1995); *Technology and the Good Life?*, Ch 2000; H. Achterhuis, *American Philosophy of Technology. The Empirical Turn*, Bloomington 2001; *Philosophy of Technology. The Technological Condition. An Anthology*, Malden 2003; Th. P. Hughes, *Human-Built World. How to Think about Technology and Culture*, Ch 2004; V. Dusek, *Philosophy of Technology. An Introduction*, Malden 2006.

Rafał Lizut